

על השמרנות: הדרך לטוב האפשרי

בעולם מורכב ורווי אי־ודאות, אין לו לאדם אלא לאחוז בענווה ולתמוך בשינוי מושכל ומתון המכבד את המציאות ואת גבולותיה. מסה קצרה על יסודות ההגות הפוליטית השמרנית

שמרנות היא תפיסה פוליטית ותיקה ובסיסית המהווה ציר מרכזי בתולדות הפוליטיקה במערב. אולם בשיח הישראלי הרווח, "שמרנות" היא תווית בעייתית, במקרה הטוב, הסובלת ממיתוג גרוע. בהקשרים רבים היא כמעט שם נרדף לשליליות, ומייחסים לה במשגה תפיסות שהתיאור "ריאקציונרי" הולם אותן הרבה יותר מאשר "שמרני" – כולל בקרב כאלה המזדהים כ"שמרנים". ואם כך, הרי יש לאן לשאוף בשיח הישראלי. נדרשת הבהרה מהי שמרנות, ומדוע היא נחוצה.

הבהרה מלאה לא תינתן בשורות הבאות; לכך תידרש מסגרת רחבה יותר בהיקפה מזו. שמרנות היא מושג אמורפי מאוד, וחסרה הסכמה בסיסית לגבי תוכנה – הן פילוסופית, הן היסטורית.¹ ניסיון להגדיר את השמרנות בצורה מקיפה יצטרך להתייחס לטווח רחב בהרבה של סוגיות מאלו שאעסוק בהן כאן. במסה קצרה זו אסתפק בהצעת הגדרה תשתיתית ורזה במיוחד של שמרנות במובנה הפוליטי, ובהשבתה אל השיח הציבורי כתפיסה לגיטימית, קוהרנטית ומועילה.²

שלוש הנחות שמרניות

החשיבה השמרנית מתאפיינת בשלוש הנחות יסוד בסיסיות. ההנחה הראשונה גורסת שהמציאות האנושית מורכבת ביותר – ושמאפיין זה כה מובהק, עד שיש לו השלכות מכריעות על דרכי הבנתה. המציאות האנושית כוללת מספר בלתי ידוע של משתנים, ואין לנו סיבה להאמין שאנו מודעים לכלל סוגי המשתנים המשפיעים עליה; כל אחד מסוגי המשתנים האלו כולל מנעד רחב מאוד של תופעות, ויש לנו די והותר סיבות להאמין שאין אנו מכירים את כללן; איננו מבינים באופן מלא את הטבע האנושי, לא

הביולוגי ולא הפסיכולוגי, ולא את נבכי המציאות החברתית, על אף כל הידע הנצבר בתחומים אלו. מורכבות-היתר של המציאות האנושית מותירה אותה בלתי-ניתנת לבחינה וסידור שיטתי. אין לנו היכולת להפיק תמונה מדעית ממצה שלה, לגבש תיאוריה מסודרת על אודותיה ולחזות כיצד היא תתנהג באופן מספק. בהמשך לכך, רכיביה השונים של המציאות האנושית מקיימים ביניהם תלות הדדית, והם כולם משפיעים ומושפעים בתורם מכל השאר. איננו יודעים מה עלולות להיות ההשלכות של שינוי או הסרה של רכיב נתון על כל השאר. חסרה לנו היכולת לבודד משתנה או רכיב מסוים ולהבינו באופן המאפשר לפעול כלפיו בדרך מבוקרת.

ההנחה השנייה מתייחסת במיוחד לרובד התרבותי של המציאות האנושית. רכיבי התרבות או "המוסדות", כפי שהם נקראים בעגה השמרנית, כגון מוסד המשפחה, מסורות קהילתיות ואזרחיות, נימוסים, הקניין הפרטי, הסדרים חוקיים וכיוצא באלו, הם סתגלניים (אדפטיביים). הם התפתחו והשתכללו לאורך שנים, והתאימו את עצמם לצרכים המשתנים של החברה האנושית. הם התעצבו באופן מסוים בשל היתרונות שנתנו לחברה, ושרדו, למרות מגרעותיהם – ולכל מוסד אנושי יש מגרעות, על כך אין עוררין – מאותן סיבות. במובן זה, התפתחותם של מוסדות אנושיים דומה לתהליך האבולוציוני המוכר מעולם החי. כך, מכל מקום, כאשר מניחים להם לנפשם. לא כך התפתחו בהכרח כלל המוסדות התרבותיים המוכרים לנו כיום. בצמתים היסטוריים לא מעטים ניצלו קבוצות מסוימות את כוחן כדי לכפות את תרבותן שלהן על החברה שלהן או על חברות אחרות. לעיתים מזומנות מדי התוצאה הייתה הרת אסון, וגם כשלא קרה אסון היה הדבר כרוך תמיד בסבל רב לאנשים רבים. מכל מקום, מששקע האבק שבה החברה לשכלל ולתחזק את התרבות והמוסדות שהיו מנת חלקה, ולטוות רשתות של קשרים ותמיכה ביניהם, במעין תהליך ארוך ומועיל בעיקרו של ניסוי וטעייה.

ההנחה השלישית מתייחסת במיוחד לרובד הטבעי של המציאות האנושית. בניגוד לתרבות, שהיא נזילה בהרבה ואף אפשר לנסות לעצב אותה באופן פעיל, הטבע האנושי קשיח, לכל הפחות מבחינה מעשית. אומנם טבע האדם עשוי להתפתח ולהשתנות על פני פרקי זמן ארוכים מאוד, אלפי שנים לכל הפחות, אך במושגי ה"כאן ועכשיו" אין סיבה להאמין שבני האדם ישתנו באופן מהותי או שאפשר לגרום באופן מלאכותי לשינוי שכזה. עלינו להניח שהטבע האנושי כפי שאנו מכירים אותו הוא קבוע. עובדה זו לבדה מציבה גבול לשאיפות פוליטיות. לא כל מה שניתן לדמיין ולייחל לו ניתן גם להגשים; המציאות מציבה גבולות לגבי מה שניתן לקוות להשיג, כפרטים וכחברה.

שלושת האפיונים הכלליים הללו – המציאות האנושית בכללה מורכבת ביותר ורכיביה תלויים-הדדית, התרבות סתגלנית והטבע האנושי קשיח – אלו הדברים היחידים שהשמרנות מייחסת להם מידה גבוהה של ודאות. בכל הנוגע לשאר, בעיקר

הפרטים, רב הנסתר על הידוע, ואף הידוע מוטל בספק. האנושות לכודה למעשה במלכודת-אפיסטמי (הכרתי): כדי להבין את המציאות האנושית דרושה לנו ראייה כוללת, אך ראייה כוללת שכזו אינה אפשרית. אם כן, כל שביכולתנו הוא לנסות לראות מה שיותר מהתמונה המלאה של המציאות האנושית הן כפי שאנו מכירים אותה כיום והן כפי שהיא מוכרת לנו מן ההיסטוריה; ועל בסיס הידע והניסיון שבידינו לעצב דרכי פעולה המתחשבות בכל הידוע לנו, אך מגוננות עלינו מפני מה שאינו ידוע לנו.

הטוב, הרע והמעורפל

הניסיון לראות את המציאות שלנו במלואה, בלב פתוח ובעיניים פקוחות, חושף בפני המתבונן את העובדה הפשוטה שהעולם מלא בטוב. הוא מלא, ודאי, גם בהרבה רע; אך זה האחרון נוטה לזכות בתחרות על תשומת ליבנו יותר מן הראשון. אנו נוטים פחות לשים לב לטוב שבעולמנו, בפרט לדברים הנמצאים ברקע חיינו והמחזיקים על גביהם את אורח החיים ואיכות החיים המאפשרים לנו לצמוח ולשגשג. מחסה, זמינות של צרכי הקיום, אוריינות, שלטון החוק, פנאי, נורמות התנהגות: כל אלו יכולים היו להיות טובים יותר, זמינים ליותר אנשים ובמידה שווה יותר; אך באותה מידה היו יכולים להיות קיימים במידה פחותה או כלל לא, כפי שהיה בעבר וכפי שעוד מתרחש באזורים המפותחים פחות ברחבי העולם כיום. השמרנות מוצאת את עצמה מרוכזת בתובנה הזו, ועל כן נסוכה עליה תמיד תודעה אינטנסיבית של הכרת הטוב. בד בבד היא חיה בתודעה של זהירות ודריכות, מתוך חשש לאובדנו של הטוב הקיים ודחף לשמר אותו – ומכאן שמה.

אדם אופטימי, כך אומרים, רואה חצי כוס מלאה. אדם פסימי, לעומתו, רואה חצי כוס ריקה. אולם אדם המביט בכוס בלי שיפוט מוקדם מן הסתם יראה כוס שחלקה מלא וחלקה ריק. חלק מהמורכבות הבסיסית של המציאות היא העובדה שטוב ורע תמיד באים כאחד. לכל דבר יתרונות וחסרונות. להגשמה של ערכים, גם הנעלים ביותר – חירות, שוויון, צדק – יש מחירים, ולא רק חד-פעמיים. להסדרים חברתיים, אפילו הגרועים ביותר, יש יתרונות מסוימים – ובלבד שהם יציבים – ואף את היתרונות האלו אפשר לאבד. יש אנשים שבכל מצב יאמרו שיכול להיות טוב יותר, ולעומתם יש כאלה שיזהירו שתמיד יכול להיות רע יותר. האמת כמובן כפולה: תמיד יכול להיות טוב יותר, ותמיד יכול להיות רע יותר.

הערבוביה הבלתי נמנעת של טוב ורע היא הסיבה שהשמרנות הפוליטית חושבת לא במושגים של פתרונות, אלא של חלופות. הרעיון שניתן למצוא נוסחה שיכולה לפתור בעיות באופן מלא מבלי שיתלוו לה ויתורים או תוצרי לוואי לא רצויים היא אשליה. מציאות חיינו מלאה בתופעות מנוגדות, בכוחות סותרים, בערכים מתנגשים ובמטרות שבהכרח באות זו על חשבון זו. המשאבים האנושיים והטבעיים העומדים לרשותנו

מוגבלים ויש להם שימושים מתחרים, והאלסטיות שלנו מוגבלת. כל בחירה, בין בחיי הפרט בין בחיי הכלל, היא במידה רבה בחירה בין הבעיות איתן האדם מעדיף להתמודד או בין הטובין עליהם הוא מוכן לוותר. עם זאת, אין מדובר במשחק סכום אפס. ישנם צעדים שאפשר לנקוט על-מנת לשפר את המצב הקיים ולהטות את המאזן כלפי הצד הטוב, כפי שהאנושות עושה משחר ימיה, וכפי שהשמרנות מבקשת להוסיף ולעשות.

תוצאה חשובה ומאתגרת במיוחד של התפיסה השמרנית היא נטייה לאנטי-דוגמטיות, או ענווה. הידיעה שאיננו מבינים ואף איננו מסוגלים להבין את המציאות האנושית במלואה מולידה מידה של פתיחות, ספקנות ויכולת להתגמש בכל הנוגע לנאמנות עיוורת למערך של אמונות או ערכים. במציאות מורכבת ביותר כשלנו, שום כלל, ערך או אסטרטגיה אינו יכול להיות נכון בכל זמן ובכל מצב. על כן, גם אם אנו מעניקים בכורה לערכים מסוימים או אוחזים בתיאוריות מסוימות, עלינו להיות נכונים להכיר במקרי קצה מקומיים שיש להתפשר לגביהם, להטיל ספק ברלוונטיות של התיאוריה או בעליונותו של הערך, ולנהוג אפילו להפך, אם נדמה שיש צורך בכך. מסיבה זו אני סבור שיש לכנות רעיונות שמרניים "הנחות" ולא "עקרונות", "כללים" וכיוצא באלו. השמרנות אינה מנסחת "אמיתות מוכחות מאליהן" (כמו בהכרזת העצמאות האמריקנית), אלא מאמצת הנחות יסוד הנראות כברירת המחזל הסבירה ביותר, על בסיס ההיגיון והניסיון כאחד.

הרעיון שלפיו התבונה האנושית מסוגלת להשיג את המציאות האנושית במלואה ולנסח א-פריורי מרשמים לריפוי החברה האנושית מחולייה מתעלם הן מהניסיון האנושי והן ממורכבות המציאות. אולם גם התפיסה ההפוכה, שלפיה אם ניתן להטיל ספק כלשהו בתבונה ובתוצריה הרי שהכול מוטל בספק ולא ניתן להצדיק דבר, שגויה לא פחות, ונובעת גם היא מראיית התבונה כחזות הכול. אלו שני צדדים של אותו מטבע. השמרנות אינה כופרת בתבונה כלל; אדרבה, היא מתעקשת עליה באדיקות ומבקרת את מי שזונחים אותה. אלא שהיא ספקנית – היא מכירה במגבלות התבונה, ובצורך להזדקק לניסיון ולמשנה זהירות על מנת להתמודד איתם.

השילוב בין היגיון לניסיון אינו מאפשר הגעה לוודאות מוחלטת בנוגע להכרת המציאות ופעולה בה. אך הוא מספק מידה הגונה של ודאות על-מנת שנוכל להסתדר בעולם ולהתמודד עם הפרדוקסים שהחיים מזמנים לנו. דרך מועילה לחשוב על החשיבה האנטי-דוגמטית השמרנית היא באמצעות השוואתה לשני סוגי חשיבה מוכרים לנו: חשיבה טכנולוגית וחשיבה תיאולוגית. חשיבה טכנולוגית מתעלמת משאלת ההצדקה. אין לה צורך לדעת את מהותו של דבר מה, להבין את העיקרון העומד מאחוריו או להשיג מידת ודאות אפיסטמולוגית לגבי קיומו. כל שהיא צריכה הוא להשתכנע שאפשר באופן עקבי להתנהל איתו. העובדה שאיננו מבינים דבר מה באופן שלם אינה הופכת את כל מה שאנחנו בכל זאת יודעים לגבי לחסר ערך, במיוחד אם ידע זה מוכיח את עצמו. כמו איש הטכנולוגיה, גם החשיבה השמרנית

מכירה בכוחו של הניסיון לספק די ודאות שתאפשר לכל הפחות לנקוט בחירות מסוימות ולבכר אותן על פני אחרות.

תפיסות עולם דתיות מזוהות יותר מכול, ובמידה רבה של צדק, עם דוגמטיות (המושג דוגמה עצמו שאוב מהעולם הדתי). אולם דווקא תבנית החשיבה התיאולוגית הולמת נטייה אנטי-דוגמטית, שכן, בדומה לחשיבה השמרנית, היא מניחה חוסר הלימה בין היכולת הקוגניטיבית של האדם לבין המושא שהיא חפצה להקיף – האל או האינסוף המטאפיזי. התאולוג מקבל כהנחת מוצא שחקירותיו יובילו בהכרח לפרדוקסים שונים. אין זאת בהכרח משום שהנחות המוצא שהוא מפתח אותן אינן נכונות, אלא משום שחסרה לו היכולת לשכלל אותן במידה מספקת מבלי שהן יגיעו, בקצותיהן, לידי סתירה מסוימת. התאולוג אינו מתיימר ליישב את הפרדוקסים הללו ואף אינו מתעלם מקיומם. הוא מתנהל לצדם, כאשר הם אינם מציגים את עצמם בפניו; וכאשר הם מתעוררים, הוא בוחר בפרספקטיבה אחת מתוך השתיים הסותרות שהם כוללים, בהתאם לסיטואציה אד הוק.

אנשים דוגמטיים המחזיקים באידיאולוגיה המקדשת רשימה של ערכים ותיאוריות – לפחות החושבים שבהם – מוצאים עצמם נבוכים כשהם נתקלים בהתנגשויות בין ערכים או בין רעיונותיהם האלגנטיים והמציאות המחוספסת. הם נבוכים בפני ההתנגשות בין חירות לשוויון או בין שיקולי מוסר תועלתניים ושיקולי מוסר עקרוניים. נטייתם של הללו היא ניסיון מפותל לייצר היגיון פילוסופי המצליח בכל זאת לבכר אחד מן הערכים על פני האחר המוביל לדיסוננס או לעוול; או ניסיון להגדיר מחדש את אחד הערכים באופן ההופך אותו לזהה בתוכנו לערך האחר שהוא מתנגש עמו, ובכך לרוקן אותו בפועל.³ כך הם משיגים פתרון תחבירי שאולי משקיט את מבוכתם, אך ההתנגשות בפועל נותרת בעינה, וערך אחד נרמס.

אותו דבר נכון בנוגע לשיטת פעולה. אנשים דוגמטיים, משגילו שיטת פעולה "נכונה" – כלכלית, חינוכית או מכל סוג אחר – נצמדים אליה. כשהם נקלעים להקשר יוצא דופן שדי ברור שהשיטה לא מתאימה בו, או גרוע מכך, כאשר השיטה נוסתה ונכשלה, הם מתקשים להכיר בכך. הללו נוטים לנסות להסביר מדוע השיטה ודאי נכונה בכל זאת, ותולים את הסיבה לכישלונה באופן שבו בוצעה, באנשים שהיו אמונים על קיומה או בתירוץ אחר.⁴ לדידם לא ייתכן שהיא כשלה, שכן הם תופסים את האמת כנוסחה – וזו לא יכולה להיות נכונה תשעים אחוז מן הזמן; אם היא הופרכה פעם אחת, הרי שהופרכה כליל. נטייה זו לדבוק בנוסחאות מובילה כמעט בהכרח לנזק, לעיתים רב ואף בלתי הפיך: כפיית אמת תיאורטית על מציאות שאינה נענית להנחותיה היא מתכון לאסון.

חשיבה שמרנית חומקת מהכשלים הללו, משום שהיא מניחה שהתנגשויות ופרדוקסים אלה הם חלק הכרחי ובלתי נפרד מהמציאות. כאשר הם מתעוררים, אין

לחפש מענה אוניברסלי שיפתור את ההתנגשויות מכאן ואילך, אלא יש לשקול עד גבול היכולת את הרווח וההפסד שבנקיטת כל אחת מהאפשרויות ולהכריע באופן נקודתי, עד להתנגשות הבאה. באותו אופן, השמרנות מקבלת כמובן מאליו שכל שיטה או תיאוריה מבוססת על הבנה מקורבת אך לא שלמה של המציאות, ועל כן אין להיצמד אל אף אחת מהן בקנאות. ובאותה מידה, אף שזו נטייתה הראשונה והנחת המוצא שלה, שמרנות אינה מקדמת היצמדות קנאית להסדרים הקיימים – ודאי לא כפי שמתנגדיה אוהבים לייחס לה.

שיפור מתון

שמרנות אינה תפיסה שלפיה יש להתנגד לכל שינוי ושעלינו להקפיא באופן מלא את המצב הקיים. אין שמרנים כאלה בנוף ההגותי, ואף לא בנוף הפוליטי: הרי פוליטיקאים שמרנים מקדמים חקיקה, תקנות ומדיניות שמטרתן ליצור שינויים לטובה. המחלוקת בין השמרנות לבין מתנגדיה אינה בעד שינוי או נגדו, אלא על אופן השינוי ואילו מין שינויים הם כדאיים.

המלכוד האפיסטמי הנזכר בפרק הראשון גוזר עלינו שכל צעד מדיניות שנקוט בו יהיה למעשה סוג של ניסוי. צריך להתעקש על המודעות לכך שמדובר בניסויים. אנשים רבים מדי חושבים שיש בידם נוסחאות מוכחות שבעזרתן ניתן לתקן מיני עוולות ולקדם מיני עניינים שהם צדק. זוהי אשליה. כל שינוי שנבקש לעשות במצב הקיים יכול או לשפר את המצב הכללי או להרע אותו, ואיננו מסוגלים לצפות תוצאות אלו מראש. מדיניות מסוימת שנבקש לקדם כדי לטפל בבעיה מסוימת עלולה בדיעבד להתברר כזו שהובילה לתוצאה הפוכה ורק החריפה אותה. לחילופין, היא עשויה להמציא פתרון לבעיה, אך במקביל להוליד בעיה אחרת, חדשה, ואולי חמורה עוד יותר.⁵

אולם, מה בכך? הרי מערך ההתנהלות והלמידה שלנו, במגוון תחומי חיים וכנראה אף ברובם, מבוסס על ניסוי וטעייה. כפי שצוין לעיל, ההנחה היא שהתרבות שלנו בכללה היא תוצר של תהליך כזה. אומנם כן, אין מנוס ואין פסול עקרוני בהתקדמות בשיטה זו. אדרבה, כפי שנפרט מיד, מבחינה שמרנית זוהי הדרך היחידה להתקדם בעולם. כל שהשמרנות מבקשת הוא להציב לדרך זו כמה סייגים, פשוטים אך משמעותיים, על-מנת לוודא שאנו נצמדים לניסויים צנועים, שיניבו במקרה הכי גרוע טעויות צנועות בלבד.

ניסוי וטעייה אחראיים חייבים לבוא יחד עם ניהול סיכונים. באלו נסיבות נבחר לאפשר ניסוי מסוים? תלוי בסיכויי ההצלחה, ברווח ובסיכון הפוטנציאליים. ככל שמדובר בסיכויי הצלחה גבוהים, ברווח גבוה ובסיכון נמוך, כך רציונלי יותר לקיים את הניסוי. אולם כשמדובר בסיכון גבוה מאוד, גם אם סיכויי ההצלחה גבוהים מאוד

והרווח הפוטנציאלי גבוה מאוד, יהא זה בלתי רציונלי לבצע ניסוי כזה (ועל אחת כמה וכמה אם סיכויי ההצלחה והרווח בינוניים או נמוכים).

חשיבה שמרנית מניחה את הדברים הבאים בנוגע לניהול סיכונים פוליטי: (א) דרגת הסיכון המרבי היא טוטלית. אין גבול לרע שעלול לנבוע ממדיניות פוליטית שגויה. קל יותר להרוס מאשר לבנות, ואת הישגי האנושות, המוחזקים על ידי תרבותה ומוסדותיה, קל מדי לגלגל לאחור.⁶ (ב) דרגת הרווח המרבי, לעומת זאת, מוגבלת. הטבע מטיל מגבלות על מה שאפשר לייחל לו. הטוב האפשרי משתרך הרבה מאחורי הטוב שאפשר לדמיין ולהעלות על הדעת. אדרבה, כפי שההיסטוריה מלמדת, החתירה לאוטופיה מדומיינת אך בלתי אפשרית אחראית לכמה מן הקטסטרופות הגדולות שידעה האנושות. (ג) סיכויי ההצלחה לעולם אינם ידועים.

שבנו אפוא אל בעיית מורכבות-היתר של המציאות האנושית; שכן אין לנו דרך אמיתית לדעת מהם סיכויי ההצלחה או דרגת הסיכון של צעד מדיניות שאנו מבקשים לנקוט, ואפילו לא מהו הרווח הפוטנציאלי, הגם שזה מה שלרוב עומד לנגד עינינו ולאורו אנו מעצבים את המדיניות הנבחרת. איך ניתן, אם כן, לקדם באופן רציונלי שינויים במציאות האנושית, כלומר, לבצע ניסויים בשאיפה שיניבו שינויים מסוימים ולא אחרים?

התשובה לשאלה זו היא האסטרטגיה השמרנית הבסיסית, אשר אליה בסופו של דבר מתנקזת השמרנות הפוליטית. שינויים צריכים להיות תוספתיים (אינקרמנטליים) – קרי כאלו השואפים לשפר את הקיים, ולא להמציאו מחדש. שינויים צריכים להיות בלתי יומרניים – קרי, לא כאלו המבקשים לגאול את האנושות מחולי מסוים ולהביאה למצב אידאלי, אלא כאלו המבקשים לתת מזור כלשהו או התקדמות-מה בנושא שעל הפרק. קידום שינויים צריך שיעשה באופן רפלקטיבי, הדרגתי ובעוצמה נמוכה. בנוגע לכל מציאות חברתית, מוסד, הסדר, חוק, מדיניות וכיוצא באלו, יש לבחון מתוך הסתכלות מלאה ככל הניתן אלו חסרונות ניתן לזהות בה ואלו יתרונות, ובהתאם לכך לעצב צעדים שנדמה שיכולים למזער את הראשונים תוך מניעת נזק לאחרונים. מדיניות זו יש ליישם באופן מדורג. כל מוסד נתון מקיים מערכת שלמה של יחסי גומלין עם רבבות מערכות אחרות, שהתנהלותן מותאמת לתצורתנו הנוכחית. שינוי מזעזע לא רק את המוסד שפועלים עליו אלא גם את כל המערכות האלו גם יחד, ושום מתכנן מדיניות אינו יכול לצפות, לתכנן ולספק תגובות נאותות לכל התקלות שיווצרו עקב כך. את המדיניות יש לקדם בהדרגה, צעד אחר צעד, באופן המאפשר הסתגלות מחדש של כל המערכות הרלוונטיות. את השינויים המדורגים יש לבצע בעוצמה נמוכה, על-מנת למזער את דרגת הסיכון אם יתברר בדיעבד שהם מזיקים יותר מאשר מועילים, ובאופן המאפשר את הערכתם מחדש, התאמתם ואפילו את הפיכתם בעת הצורך. אסטרטגיית השינויים התוספתיים (אינקרמנטליים) היא הדרך הרציונלית ביותר לקדם שינויים.

אחרית דבר

במאמר זה טענתי ששמרנות היא תפיסה שלפיה המציאות האנושית מורכבת ביותר ורכיביה תלויים-הדדית, התרבות שתגלגלית והטבע האנושי קשיח; היא מולידה נטייה להכרת הטוב, לזהירות ולאנטי-דוגמטיות; והיא מקדמת אסטרטגיה לביצוע שינויים הדוגלת בתוספתיות (אינקרמנטליות – שיפור והתקדמות על בסיס הקיים), חוסר-יומרה והדרגתיות.

כמו המוסדות שהיא מרבה לדבר על אודותיהם, השמרנות לא נולדה שלמה: היא לא עוצבה ותוכננה באופן שיטתי, אלא צמחה במסגרת נסיבות מסוימות והתפתחה לאורך זמן. במאמר זה ביקשתי להציג גרסה רזה ועדכנית של השמרנות הפוליטית, ההולכת ונעשית קוהרנטית ומשוכללת יותר כל העת, כפי שזו התפתחה והבשילה במשך רבע-האלף האחרון. ועם זאת, הגרעין הבסיסי שלה, כמו גם הצדק שבה, נותר בעינו, וניתן לסכמו כך: העולם מתחלק בין אלו המבקשים לחיות בעולם הטוב ביותר האפשרי לבין אלו המבקשים לחיות בעולם הטוב ביותר שניתן להעלות על הדעת. יש לתת לראשונים לנהל את העולם ולהותיר לאחרונים להצביע על מגרעותיו, ולא להפך.

1. הכתיבה המחקרית על השמרנות מתחלקת לשלושה סוגים. הסוג הראשון עוסק בתופעות היסטוריות הנקראות או שנקראו שמרנות. השיטה ההיסטורית מעוררת קושי עבור אלו שהשאלה "מהי שמרנות?" מעסיקה אותם. זאת משום שהתווית "שמרן" כציון של

2.

יש מחסור חמור בחומר הגותי על השמרנות בשפה העברית, ודאי כתיבה מקורית (זאת בניגוד לחיבורים בעלי אופי שמרני, הזמינים בעיקר בשל מפעל התרגום המופתי של הוצאת שלם). גם בשפה האנגלית אני מתרשם שרוב הכתיבה האנגלית השמרנית היא קוואיסיטית: היא נוטה להתחיל מעמדות שמרניות, אירועים היסטוריים ודמויות היסטוריות, אשר מתוכם משתמעות הנחות או עקרונות מופשטים. אכן, ישנם הוגים שמרנים הטוענים שיש קושי אינהרנטי בהגדרה מופשטת של השמרנות מעצם טבעה. אשר על כן, החיבורים הפילוסופיים העוסקים בשמרנות נוטים להיות ארוכים ועמוסים בדקויות. שני הניסיונות הטובים להגדיר את השמרנות באופן אנליטי, תמציתי ומופשט הם של ג'ון קקס ושל ג'ון מולר: John Kekes, *A Case for Conservatism*, Ch. 2, Cornell University Press, 1998; Jerry Z. Muller, Introduction, in: *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present*, Princeton University Press, 1997.

3.

דוגמה אקוטאלית לדינימיקה כזו היא המושג "דמוקרטיה מהותית" שקנה לו שביתה בישיה הישראלי בשנים האחרונות. שיטת המשטר בישראל, כמו בשאר

הנראות או שנקראו שמרנות. השיטה ההיסטורית מעוררת קושי עבור אלו שהשאלה "מהי שמרנות?" מעסיקה אותם. זאת משום שהתווית "שמרן" כציון של מפלגה או תנועה מציינת לעיתים דברים שונים מאוד בנופים פוליטיים שונים. לעיתים רבות מדובר בלא יותר משם גנרי לכל מה שנמצא מבחינה יחסית בצד הימני של הספקטרום הפוליטי במקום ובזמן נתונים. כך, למשל, ניתן למצוא מחקרים על השמרנים הסובייטים בתקופת המשטר הקומוניסטי, אם כי מבחינה רעיונית, מדובר בפרוגרסיביים רדיקליים פחות יחסית, או מפלגות שמרניות גרמניות שהיו למעשה פשיסטיות – שיטה מנוגדת בתכלית לתפיסה השמרנית. הסוג השני הוא מחקר פסיכולוגי. מדובר במחקרים, רבים יש לצייין, שאינם שואלים מהי שמרנות אלא מה גורם לשמרנות. אלו נכתבים על פי רוב בידי חוקרים אנטי-שמרנים, המבקשים להסביר את התופעה ולבטל אותה כאילו הייתה מעין פתולוגיה נפשית (שיטה זו זכתה לאחרונה לביקורת "מבפנים" בספרו של ג'ונתן היידט, *The Righteous Mind*, Pantheon Books, 2012). הסוג השלישי הוא ניתוח פילוסופי-אנליטי, המבקש לאפיין את השמרנות כתפיסה הגותית. כתיבה זו נעשית על פי רוב בידי הוגים שמרנים. החיסרון בשיטה האנליטית ה"טהורה" הוא שבנקודה מסוימת היא נאלצת להצביע על תופעות שמרניות שאינן

הכלכלית הליברטריאנית שהתפתחה במאה העשרים. נושא זה הוא אחת הסיבות ששמרנים נוטים להודות עם תפיסת השוק החופשי ולהתנגד לכלכלה מתוכננת. באופן כללי, ההמשגה התיאורטית של השמרנות חבה חוב לא מבוטל להגות הכלכלית, ואכן הוגים כלכליים חשובים כגון אדם סמית, פרידריך האייק ומילטון פרידמן נחשבים חלק מהמסורת ההוגית השמרנית, הגם שהם עצמם לא דווקא שייכו את עצמם למסורת זו.

6. בסוף שנות השישים של המאה העשרים ערך ג'ון ב' קלהון ניסוי שמטרתו לחקור את התנהגותם של עכברים בסביבה אידיאלית. הוא בנה בשבילם אוטופיה קטנה היכולה להכיל עד 3,840 עכברים, מסודרת ומאורגנת באופן אידיאלי, ובה פינות קינון, פינות האכלה (שיש בהן אוכל זמין תמיד), מאורות מגורים ומענה לכל שאר צרכי העכברים שיכול להעלות בדעתו על בסיס מחקריו הנרחבים בעבר. בשלביו המוקדמים של הניסוי הוא פעל כמתוכנן והאוכלוסייה שגשגה. אולם לאחר כשנה חל מפנה בלתי צפוי. אוכלוסיית העכברים הפסיקה להתרבות, ובתהליך הדרגתי החלה לדעוך. העכברים הרגו את ולדותיהם, תקפו זה את זה, וכל דפוסית ההתנהגות שלהם קרסו. הניסוי נגמר בקריסה ואובדן מוחלט של כל אוכלוסיית העכברים. זהו ניסוי שנגמר רע מאוד, אולם מלבד אנשים הקנאים במיוחד לחייהם של בעלי חיים, נראה שלא היינו מבקרים את החוקר על הסיכון שנטל. מותם של 2,000 עכברים אינו קטסטרופה בלתי נסבלת. בעשורים המוקדמים של המאה העשרים ערכה קבוצה של מנהיגים פוליטיים ניסוי דומה באחת המדינות הגדולות בעולם – רוסיה, שתפחה עד שהייתה לברית המועצות. כשהניסוי הקומוניסטי שנועד ליצור אוטופיה אנושית עלי אדמות הסתיים, הוא הותיר אחריו עשרות מיליוני בני אדם מתים, ומאות מיליונים דווים וסחופים. תוצאותיו הרות האסון של הניסוי הקומוניסטי עדיין נותרות את אותותיהן במדינות שבהן נערך, ואין לדעת כמה זמן ייקח עד שהנוק יתוקן. עריכת ניסויים אוטופיים בבני אדם, גם אם לא בסדר גודל של הקומוניזם, כוללת סיכון לא ידוע העלול להיות גבוה מאוד, הרבה מכפי הסביר.

מדינות המערב, היא שיטה מעורבת: דמוקרטיה ליברלית. היא משלבת שני יסודות שהם במידה רבה סותרים: הרעיון הדמוקרטי, שבבסיסו עומד רצון העם; והרעיון הליברלי, שבבסיסו עומד רעיון הבטחת חופש הפרט. שני היסודות עלולים להתנגש ולסתור זה את זה, שכן רצון העם כפי שהוא בא לידי ביטוי בהליך הדמוקרטי עלול להגביל חירויות מסוימות, לקבע הפליות מסוימות, ובאופן כללי לחתור לריבונות בלתי מוגבלת. הבטחת חופש הפרט מחייבת את הגבלת כוחו של העם, מניעת ריבונות בלתי מוגבלת ואיסור הפליה חוקית. הטמעת היסוד הליברלי בשיטה הדמוקרטית נועדה לחפות על חסרונותיה של האחרונה, ועל כן הוגים הפוליטיים ומעצבי המשטרים הדמוקרטיים התעקשו על משטר משולב. התוצאה היא משטר לא לחלוטין קוהרנטי מבחינת הערכים העומדים בבסיסו, והם נמצאים במתח מתמיד. שיח "הדמוקרטיה המהותית" מבקש לפתור מתח זה, או למעשה – להתעלם ממנו, על ידי כך שהוא מנסח את המושגים מחדש: היסוד הדמוקרטי מעתה נקרא "דמוקרטיה פרוצדורלית", והיסוד הליברלי נקרא מעתה "דמוקרטיה מהותית". הערכים הליברליים שנועדו לאזן ולמתן את הפוטנציאל הבעייתי של הדמוקרטיה – זכויות אדם, ביור הכוח וכיצוא באלו – מוגדרים מעתה כמהות הדמוקרטיה, ואילו עקרונות רצון העם משונמך למעין קליפה או מסגרת לערכים אלו. המקדמים תפיסה זו פועלים כביכול מתוך עמדה המקדשת את הדמוקרטיה, אך בפועל הם מרוקנים אותה מתוכן. להרחבה והעמקה בנושא זה ראו בנימין שוורץ, "לדבר נכון על הדמוקרטיה", השילוח, 7 (תשע"ח), עמ' 75–95.

4. יש המתייחסים לתופעה זו כגון של דיסוננס קוגניטיבי. ישנם מחקרים שנועזו במושג זה על-ימנת לאפיין את התמדתן של כתות מיליטריות למיניהן לאחר כישלון נבואותיהן, כמו גם קבוצות קומוניסטיות לאחר חשיפת עוולות הקומוניסטים ונפילת המשטר הסובייטי.

5. בעיה זו זכתה לכינוי "חוק התוצאות הבלתי מכוונות". גרסאות מוקדמות שלה ניתן למצוא בכתביהם של הוגים כאדם סמית וג'ון סטיוארט מיל, אולם היא זכתה לפיתוח והובאה לקדמת הבמה בזכות ההגות